

Ilski Kazimierz, *Biskupstwo w Novae a zagadnienie chrystianizacji Mezji Dolnej*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 1984, t. 1, s. 305–310.

<https://doi.org/10.14746/bp.1984.1.25>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/55703>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

BISKUPSTWO W NOVAE A ZAGADNIENIE CHRYSYANIZACJI MEZJI DOLNEJ

KAZIMIERZ ILSKI

Rozwój chrześcijaństwa wśród ludów bałkańskich rozpoczął się już w epoce apostołskiej, kiedy — bez wątpienia — Grecję i wybrzeża Morza Egejskiego, a także południowe krańce Illiricum chrystianizował sam św. Paweł lub jego uczniowie (np. Tytus). Takie miasta, jak Filippi i Tessaloniki w Macedonii, Nikopol's w Epirze, Ateny, gdzie pierwszym biskupem był Dionizy Areopagita, Korynt i Kenrach posiadały kościoły (gminy) w drugiej połowie I w.¹ Kościoły w Debeltum i Anchialos w Tracji, Larysa w Tesalii, Lacedemonia na Peloponezie i Kefalonia na wybrzeżu Morza Jońskiego były założone w II w.² Również kościół w Bizancjum, jako miejscu szczególnie doniosłym, pojawia się w II w. Wśród wyznawców działał tutaj Teodoret głoszący heretycką naukę zwaną adopejonizmem, w związku z czym papież Wiktor wykluczył go z kościoła³. Można wskazać też inne miasta posiadające gminy chrześcijańskie, a nawet wymienionego biskupa, świadczące o rozprzestrzenianiu się nowej religii na Bałkanach. Dowodzi tego również tradycja hagiograficzna, wywodząc stąd wielu męczenników i świętych⁴.

Położenie Mezji w pewnej odległości od głównych nurtów chrystianizacji, a także wydarzenia polityczne i duża ruchliwość społeczna na tych terenach

¹ Paweł Apostoł, *Listy Apostolskie*, (w:) Pismo święte Nowego Testamentu, Warszawa 1976; Euzebiusz z Cezarei, *Historia Kościelna*, przeł. A. Lisiecki, Poznań 1924, POK 3 IV, 3; A. Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in der ersten drei Jahrhunderten*, Leipzig 1924, s. 786.

² J. Zeiller, *Les origines chretiens dans les provinces danubiennes de l'Empire romain*, Paris 1918, s. 16 - 27; idem, *Les premiers siecles chretiens en Thrace, en Macedoine, en Grece et Constantinople*, Byzantion, III, 1926, s. 315; idem, *Szirene chryszthanstva na Balkanu od I do V veka*, (w:) Kniga o Balkanu, Beograd 1936, s. 75; R. Janin, *La hierarchie ecclesiastique dans dioceses de Thrace*, REB, XVII, 1959, s. 137; Euzebiusz, *H. E.* V, 19.

³ Zeiller, *Szirene...*, s. 75.

⁴ J. Elieser, T. Wiltsoh, *Handbuch der kirchlichen Geographie und Statistik*, Berlin 1846, s. 46; H. Delehaye, *Saints de Thrace et de Mesie*, Analecta Bollandiana, XXXI 1912, s. 263 n.

zdają się wykluczać szeroką obecność chrześcijan w tej prowincji przez pierwsze dwa wieki. Występowanie zaś pewnej tradycji obecności apostoła Andrzeja w sąsiedniej Scytii ma podstawy dość kruche. Gdyby obecność ta była faktem prawdziwym, to w myśl tezy o rozwoju chrześcijaństwa wzdłuż wybrzeży Morza Czarnego, dalej zaś w górę Dunaju dotykając Mezji, poza wzmianką Euzebiusza powinna zostawić ślady, których wszak nie ma⁵.

Trzeba więc stwierdzić, że właściwa chrystianizacja Mezji rozpoczęła się w wieku III. Źródła mówią wówczas o wielu męczennikach i świętych, którzy pochodzili z tej prowincji, ponieśli tutaj śmierć lub byli z nią związani w inny sposób⁶.

Zmiana polityki cesarskiej na początku IV w. i nowy status prawny chrześcijaństwa w Imperium Romanum (313, 381 r.) sprzyjały dynamicznemu rozwojowi kościoła, także w Mezji. Kościół powszechny zaczyna ogarniać swoją strukturą organizacyjną całe obszary naddunajskie. Wśród podpisów na soborze w Nicei (325 r.) występuje biskup Priskus z Marcianopolis⁷. W IV w. o chrześcijanach w Mezji pisze Euzebiusz⁸.

Dla obrazu chrześcijaństwa w Mezji duże znaczenie miała misja biskupa Ulfilli wśród Gotów, rozpoczęta w 341 roku, którą prowadził na północ od Dunaju. Sechrystianizowani w duchu ariańskim Goci decyzją Konstancjusza I w 350 roku zostali osiedleni w Mezji Dolnej. Do końca zaś IV wieku misję mającą przywrócić ich do kościoła ortodoksyjnego prowadzili Chryzostom i biskup Unilas⁹.

Półowa wieku IV wydaje się więc zamykać okres gruntowania chrześci-

⁵ Euzebiusz, *H. E.*, III, 1; Elieser, Wiltsch, o.c., uznają przekaz Euzebiusza za pewny i chrystianizację Scytii i innych prowincji nad Dunajem za możliwą w czasach apostołskich. Por. Janin, o.c., s. 137; Zeiller, *Les premier siecles...*, s. 215; idem, *Szirene...*, s. 75; M. Conceva, *Sztuka ziemi trackiej*, Warszawa 1980, 185; *Istoria na B'lgaria*, I, Sofija 1980, s. 381; S. N. Simeonov, *Die Entstehung der bulgarischen Kirche*, Theol. Zeitschrift, XX, 1964, s. 328 - 331; K. Baus, *Handbuch der Kirchengeschichte*, I, Freiburg 1965, s. 423. Tradycja obecności apostoła Andrzeja utrwaliła się też w inskrypcji znalezionej w Eleśnicy. Jest to *epitafium*, w którym mowa o diakonisie klasztoru (domu) św. Andrzeja, pochodzi z 538 r., zob. V. Beševliev, *Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien*, Berlin 1964, s. 231.

⁶ Zeiller, *Szirene...*, s. 75; Harnak, o.c., s. 793; *Handbuch der Kirchengeschichte*, I, s. 423. Najwcześniejszym biskupem w Mezji Dolnej wg tradycji hagiograficznej był Dasius z Durostorum, por. Delehay, o.c., s. 260, 265 - 268. Le Quien, *Oriens Christianus*, I, Paryż 1740, s. 1227.

⁷ Le Quin, o.c., s. 1217; *Corpus Notitiarum Episcopatum Ecclesiae Orientalis Graece*, Konstantynopol 1936 I, 1, s. 8 - 9, I, 2, s. 10.

⁸ Euzebiusz, *Vita Const.* IV, 43.

⁹ *Handbuch der Kirchengeschichte*, II, 1, s. 202; Theodoret, *H. E.* 30, 313; Chryzostom; *Ep. ad Olymp.* IX, 5.

jaństwa nad Dolnym Dunajem i otwiera pewien stan, w którym spory dogmatyczne staną się zjawiskiem symptomatycznym i permanentnym¹⁰.

Od IV do VI wieku było w Mezji 8 biskupstw, wśród których metropolitalnym ośrodkiem było Marcianopolis, a podległymi Odessos, Durostorum, Nikopolis, Appiaria, Abritos, Sexanta-Prista i Novae¹¹.

Poza źródłami mówiącymi o biskupstwie w Novae mamy też, choć nie liczne, inne świadectwa obecności chrześcijan w samym mieście lub bezpośredniej okolicy. Z III w. pochodzi inskrypcja znaleziona w Securisca na zachód od Novae, mająca wyraźnie chrześcijański charakter¹². W samym Novae, w bezpośrednim sąsiedztwie bazyliki znaleziono inskrypcję z IV - V w., która może być uznana za chrześcijańską¹³. Szczególnie ciekawym źródłem jest inskrypcja na plombie, posiadająca na rewersie monogram dostojnika kościelnego lub świętego wpisany w krzyż; a na awersie postać w nimbie. Ze względu na swą formę może być datowana na VI - VIII w.¹⁴

Dla oceny rozwoju chrześcijaństwa w Novae ważne są odkrycia archeologiczne, dzięki którym dzisiaj możemy mówić o czterech bazylikach w tym mieście. Dwie spośród nich znajdują się w murach i można je datować na przełom IV/V wieku¹⁵. Trzecią, również w ramach murów w rejonie forum datujemy na połowę V wieku¹⁶. Czwarta bazylika znajdowała się poza murami i najprawdopodobniej pochodzi z VI wieku. Monumentalne kształty i rozmiary bazyliki przy forum muszą świadczyć o znacznej wielkości i prężności kościoła (gminy) w Novae.

Miasto to było centralnym ośrodkiem kultu męczennika Lupposa, o czym informuje nas Theophylactus Simocatta, który pisze, że Piotr, brat cesarza Maurycjusza (582 - 601) przybył do Novae w dniu uroczystego święta ku czci tego męczennika¹⁷.

O biskupstwie w Novae źródła pozwalają nam mówić dopiero w V w.,

¹⁰ Harnak, o.c., s. 795, 952.

¹¹ Por. Zeiller, *Les origines...*, s. 600, Le Quin, o.c., I, s. 1217 - 1238; Elieser, Wiltsh, o.c., s. 174 - 175.

¹² CIL III, 755.

¹³ L. Mrozewicz, *Inskrypcje łacińskie*, (w:) Novae — Sektor Zachodni 1976, 1978, Poznań 1981, s. 138.

¹⁴ L. Mrozewicz, *Archeologia*, XXXII, 1981 (w druku).

¹⁵ Čičikova, *Ukrepitel'nata sistema i gradoustroistvo na Nove spored poslednite arheologičeski proučvanja*, Vekove, IV, 2, 1975, s. 40 - 41.

¹⁶ S. Parnicki-Pudelko, *Rejon Forum — odcinek X*, (w:) Novae — Sektor Zachodni 1976, 1978, Poznań 1981, s. 44 - 46.

¹⁷ Theophylactus Simocatta, *Historiae* (ed. C. de Boor), Lipsiae 1887 VII, 2. 15 - 21. Przeł. A. Marcinkowska, Novae 1974, s. 142; Delehay, o.c., s. 258; Zeiller, *Les origines*. W kalendarzu liturgicznym święto męczennika Lupposa wypada 23 sierpnia. Grumel, *Traité de Etudes Byzantines. La Chronologie*, Paryż 1958, s. 325.

wymieniając kolejno po sobie trzech biskupów. Byli to: Petroniusz, Sekundinus i Petrus. Czwartego biskupa znamy bezimiennie z *Historii* Theophylacta Sinocatty i *Kroniki* Theophanesa, które to informacje pozwalają umieścić go ok. roku 597¹⁸.

Również spis Pseudoepifanesa oraz *Notitia Episcopatum* z IX/X w. wymieniają biskupstwo w Novae¹⁹.

Postawę dogmatyczną i przynależność do zwalczających się frakcji kościelnych możemy określić tylko wobec trzech pierwszych biskupów.

Petroniusz został postawiony przed dokonaniem wyboru między Nestoriuszem a Cyrylem, kiedy konflikt między tymi szkołami dogmatycznymi ogarnął cały kościół. Doniosłą rolę odegrał wówczas metropolita Mezji Dolnej — Dorotheusz z Marcianopolis, który wywierał nacisk na podległych sobie biskupów, m. in. na Petroniusza z Novae, który tak jak cała grupa biskupów znad Dolnego Dunaju do końca pozostał w obozie Nestoriusza. Spowodowało to prawdopodobnie usunięcie go z urzędu²⁰. Na tej podstawie pierwszego biskupa z Novae możemy datować na okres soboru efeskiego (431 r.).

Sekundinus bierze udział w synodzie w Konstantynopolu (449 r.) i składa podpisy pod dokumentami negatywnie oceniającymi działalność Eutychesa²¹.

Petrus występuje wśród innych biskupów z prowincji Mezji, którzy skierowali list do papieża Leona wyrażając poparcie dla ortodoksyjnej nauki kościoła sformułowanej w Nicei, Konstantynopolu, wreszcie w Chalcedonie, i domagali się papieskiego wsparcia dla credo tam sformułowanego. List ten jest wyrazem ustalającego się w prowincjach nad Dolnym Dunajem kierunku antymonofizyckiego. Trzeba też zwrócić uwagę na bezpośredniość, z jaką list został skierowany do papieża wyrażając w ten sposób swoją więź z Rzymem, co świadczy o nieistnieniu podziału ówczesnego kościoła na wschodni i zachodni²².

Tak więc, o biskupstwie w Novae możemy mówić nie później jak ok. roku 430, jednak również nie wcześniej, gdyż brak na to poświadczenia

¹⁸ Theophylactus Simocatta, VII, 2. 15 - 21. Theophanes Confessor, *Chronographia* (ed. C. de Boor), Lipsiae 1883 - 1885, 6089.

¹⁹ *Hieroclis Synecdemus et Notitiae graece episcopatum* (ed. G. Parthey), Berlin 1886, spis 8, 9, 30, 32.

²⁰ Zeiller, *Les origines...*, s. 351 - 355; Le Quin, o.c., 1221.

²¹ *Acta Conciliorum Oecumenicorum* (ed. E. Schwartz), Berlin 1924, II, II, 1, s. 20 (28); II, I, 1, s. 150 (19), II, I, 1, s. 149 (25); II, II, 1, s. 170 (I, 752), Zeiller, *Les origines...*, s. 358 - 361; Le Quin, o.c., 1221.

²² *ACO*, II, V, 532 (*Encycl. ep.* 19); Zeiller, *Les origines...*, s. 361; Le Quin, o.c., s. 1222.

²³ H. Jedin, *Atlas zur Kirchengeschichte*, Freiburg 1970, s. 8. F. H. Littell, *Atlas zur Geschichte des Christentums*, Wuppertal 1980, s. 22.

w źródłach. Odpowiadało to ogólnej sytuacji w Mezji²⁴. Ukształtowanie się pełnej struktury kościoła w Mezji Dolnej jest więc naturalnym wynikiem uzyskania praw w IV wieku i stworzenia z chrześcijaństwa religii państwowej.

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza (Poznań)

DAS BISTUM IN NOVAE UND DIE FRAGE DER CHRISTIANISIERUNG NIEDERMOESIENS

Zusammenfassung

Die geographische Lage Moesia Inferior in gewisser Entfernung von den Hauptströmungen der Christianisierung sowie politische Ereignisse und eine große Betriebsamkeit der Völker in den Gebieten an der Niederen Donau lassen feststellen, daß die eigentliche Festigung der Kirchenstruktur hier im 3. Jahrhundert n.Ch. begann und um die Mitte des 4. Jahrhunderts endete.

Über das Bistum in Novae lassen uns die Quellen tun ersten Mal um das Jahr 430 sprechen. In dieser Zeit hat die Mehrheit der moesischen Suffraganien einen bestätigten Bischof. Lediglich das metropolitane Marcianopolis rühmt sich einer längeren Tradition (seit dem Konzil zu Nicea 325).

Die uns bekannten Bischöfe von Novae sind: Petronius (um 431), Sekundinus (um 449), Petrus (457) sowie ein namenloser Bischof um 597.

²⁴ Tylko Marcianopolis ma potwierdzonego biskupa w IV wieku i jako ośrodek metropolitalny zajmuje specjalne miejsce.